

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 28, 2010.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 28, 2010.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 28, 2010.

UDK 821.163.4-4

Илија ЛАКУШИЋ*

ИСКУШАВАЊЕ СМИСЛА (Писац – дјело – читалац)

Апстракт: Амбиција овог текста је да се позабави настанком књижевног текста и његовим путем до читаоца, изузимајући оно што подразумева судбину књиге у књижарама и њену трговачку авантуру. Текст, дакле, хоће да се позабави самим креативним чином и укупном естетиком на релацији писац-читалац. Покушава се досегнути и сами чин контакта између писца и дјела: духовни метаболизам који се дешава у том тренутку. Посебан покушај, дакле, усмјерен је на сами креативни чин, значај језика у креацији и постојање поетске материје као претходног чина са којим се улази у језик.

На индиректан начин говори се и о односу средине према креативним вриједностима, али основна амбиција је покушај да се помјерају границе суптилности у односима кич – естетика.

Кључне ријечи: естетика, стваралац, књига, мит, дефиниција, читалац

Ништа се не може приговорити чињеници да се књижевност остварује у језику. Али упорно понављање било које тезе заводи чињеницу у сиву зону и она се постепено претвара у патетику. А патетика је први знак да је суштина напуштена и да би спорну ствар требало рећи поузданије. Нарочито данас, послје силних и силовитих вјекова, када се више ничему не прилази само са једне стране. Да бисмо утврдили ову почетну стопу, већ смо признали ту недвосмисленост и очигледност – да је књижевност оно што се у различитим књижевним изразима и формама манифестује као штиво, у крајњем смислу – као способност језика. Но, како је на овом свијету много литературе, а бескрајно више свеколиког штива писаног

* Предсједник Удружења књижевника Црне Горе

на разним језицима, то значи да све што је остварено у језику није књижевни текст.

Предмет оваквог полазишта није даља провокација колико је и све оно што је кроз библиотечке полице постављено као белетристички фонд – увијек и у довољном смислу литература. У контексту свог интересовања, овдје тежим да се осамим и дистанцирам од свега што јесте говор, али није функционисање говора као књижевне креације. То издвајање је потребно како бисмо направили селекцију циљева и боље чули оно што нам се слуша. Тај луксуз можемо себи направити јер егзактни простор језика је, ако изузмемо актуелни тренутак, прилично изучен и постављен као неопходна и провјерена инфраструктура. Овдје се, међутим, ради о једном помало авантуристичком упуштању у простор естетике. Отуда и тема, да кажем слободније, није од оних које се валоризују на лицу мјеста већ тежи да се суспрегне у естетску мисију стилских вјежби које освјежавају дух и држе га мобилним у односу на материју коју третира. Дакле, оваквим разговором не постиже се циљ који ће на лицу мјеста саопштавати резултате. Али, на другој страни, постоји изобиље циљева који се рађају из процеса посматрања. Само бављење естетиком, нарочито на дужи рок, просвјетљава простор у којем је те циљеве лакше сагледавати. Дакле, оно што се прагматичном духу може и причинити као недостатак циља, праћено кроз процес суптилизације, јесте најпоузданији начин духовног просперитета. А духовни просперитет јесте једна неисцрпна (мада исцрпљујућа) трка знања у којој се побјеђује нијансама.

Па ако је писац (вратимо се њему) на свом послу сам, његово дјело свакако није. Зато питам: може ли читалац бити конзумент читаве енергије и естетског покрета који аутора наводи на књижевну акцију? Има ли у том предлитерарном заносу материје која се нуди језику и до које мјере писац у језику препознаје говорне спрегове да артикулише своју накану? И може ли лексика сама од себе да конституише реченицу, а да се она не уруши у профане говорне архитектуре и испод естетског захтјева? Не може! Али, не може је тврдња, а не одговор. Даље, могло би бити да у бићу писатеља станује претенциозна духовна грађа која у језику тражи појас за спасавање. Негдје у том процесу спасавања духовне грађе чами и вреба вјештина творбе која би хтјела да буде умјетничко илити књижевно дјело. Онај који нема претходне духовне материје, свакако нема чиме да се обрати језику и нема књижевни проток у њему, мада го-

ворне елементе има на располагању. У овој фази књижевне комуникације, заправо, може се рећи да латентни стваралац нема књижевни доток и остаје на нивоу покушаја. Такав аутор, ако је већ тема, остаје испод естетске опне изнад које пулсира заносан свијет маште – књижевни лавиринт. Он може ући на широка врата пропаганде, или такозване повољне околности, али никако не може проћи кроз тријумфалну капију звану иглене уши.

Да бих ту своју тезу илустровао, узећу и свој примјер јер у поетском приступу веома често користим теоријске провокације и преиспитивања поетске моћи. Тако бар вјерујем, исписујући и читајући самога себе. Пјесма коју ћу овдје навести није узета по томе што се по својим квалитетима издваја већ искључиво као потпора текста. (Надам се да за то имам ваше стрпљење.) Она, сматрам, показује убјеђење да поетска материја претходи рјечнику и језику. Али, такође вјерујем, како и по резултату претендује да читаоцу понуди „чврста горива” и да га грије оним што је архемотив и полазно мјесто пјесме **Рјечник**: *Нека рјечник не/ уображава/да су моје намјере/у њему ухапшене,/да ће он довијек одобравати,/ да ће ми испоручивати/ријечи о мени/и за мене./ Љубавним пјесмама/рјечник нека је/резерв скупих залиха/и златних података,/а мени.../мени требају чврста горива,/топлота и радост читалаца./Нека се рјечник узноси/као надут магаџин,/као кредитна банка/мојих пјесама,/ елем, не могу више/трампити своје намјере/за шаку ситних глагола/и олињалих придјева./И без њега,/наћи ћу начина/да располутим мијех/еда се драги читалац/напије вина/и схвати/шта хоћу да му кажем./*

Осим оног што свака пјесма хоће да каже, хтио сам да потребу за поетским казивањем доведем до очигледности, да сугеришем како поетски чин постоји прије језика, као што је и потреба за споразумијевањем, том интелектуалном и психолошком апетиту, створила језик и његове кодификације. Наравно, све то држећи значај језика као крунску категорију сваке духовне активности, али, истовремено форсирајући материјале од којих је грађена та круна. Вјерујући како се језик и она претходна материја, потреба која је довела до њега, међусобно често заборављају и по трагачкој снази поново проналазе, овдје сам хтио да се дотакнем те опне, линије или тачке, у којој се поетски напон и језик једине, артикулишу и претварају у дјело.

А она фиктивна опна коју, свако са свог спекулативног нивоа замишља негдје у систему своје опчињености, субјективно је пропустљива до неслућених граница. Гледано са различитих нивоа и из различитих углова, она се представља различито. Када се упакује у језик, видимо да на исто питање различито и одговара. Зависно од тумачења, ова замишљена опна испод које нешто јесте или није, бива мање или више занемарена тако да је данас и књижевна теорија у великој мјери толерише, гарантујући тиме право на све нивое ужитка, гдјекад и рационалног одређења. Тиме се, да кажемо полушалаљиво, али готово простачки корисно, гарантује велика библиотека и оном који може лако носити жељу за њом. Овдје наступа тешко обориви парадокс о демократском приступу вриједностима, али и о демократском праву на кич. Тема је за размишљање – да ли је то почетни пораз критеријума и почетак одустајања од узвишености или, пак, великодушно и свјесно остављање отвореног дома не би ли и читалачки плебс провалио на ту велику гозбу. Но, великодушно отворена врата могла би значити и покушај да се створи могућност латентног протока који би литературу учинио робом широке потрошње. Могао би то бити и просвјетитељски чин који ће убрзо сустићи и престићи трговачки дух.

У односу на тржишну сцену и метеж надмудривања шта је то литература, негдје на дну бунара, загледан у свој радни сто, писац и даље свом језику нуди духовну енергију и покушава да освијетли своју непроспавану ноћ. Он је чобанин црних оваца чије руно расте из ноћи и указује се само у ријетком часу концентрације и интуиције. Хтио бих да кажем – пјесник, али слутим да ме опет кори демократски дух па кажем – писац; писац је онај који у свом језику поставља невидљиве замке за још невидљивији плијен. Он је онај што тражи проток и препознаје кратке спојеве у којима се једини са језиком и стилем. То је онај пресудни напор, подешавање фокуса којим се само ријетки баве јер представља готово неухватљиви тренутак, варницу која се прикопчава на онострани предјеле.

Под условом да је имао часове доброг препознавања и артикулације, писац нечујно улази у литературу. Кажем нечујно јер десио се готово хемијски процес који сад треба да препозна спољњи свијет, неко ко се бави читањем и анализом. Позната ми је и она теза да писац може у јавност да улази и као топовско ђуле, али она је више покушај да се шармира пучанство него што разумије интиму и хемију бављења собом. И то је друга стопа коју би требало утемељити.

А гдје је та стопа и да ли је у доброј резонанси са творцем, ако тако можемо назвати онога који твори књижевно дјело? Ако Брехт каже да не жали за сликом која је, заједно са бродом, потонула у море јер није била за продају, онда ни писац не мора жалити за дјелом које је након остварења потонуло у анонимност. Дјело реално јесте рођено, али његов живот ће дуго трајати далеко од добрих путева. Са аспекта творбе то и није трагедија јер творба, на овај или онај начин, траје у дну своје суштине. Са културолошког аспекта, међутим, не учавати биљега свога времена значи, свјесно или несвјесно, бити чеп на централном протоку и онемогућавати релевантну валоризацију књижевности. Такав однос није увијек посљедица незнања и тромости да се препознају естетски домети. Таква атмосфера често се производи стицајем низа околности које и немају много везе са литературом већ се, сасвим прагматичне, намећу као елементи „вишег друштвеног интереса”. Тај такозвани – виши интерес увијек је леђима окренут стваралаштву које из те позиције и чита. То је оно мјесто, горе изнад бунара, у којем је коријен суровости и безобзирности, гдје функционише прагматичан свијет. То је онај мултиполаран хаос у којем нико не пушта свој конач, а тај конач је другим крајем – понекад омчом, везан за плијен, за креативни чин или, мање трагично, за самог писца.

Зрио културолошки амбијент, логично је, ипак мора временом створити независну интелектуалну климу која на књижевно дјело гледа као на самосталан облук у којем се могу или не могу наћи слабе тачке. То посматрање књижевног дјела морало би се одвијати са толико концентрације да онај који посматра не чује и не види шта тај виши циљ очекује од њега. У доброј атмосфери, културолошки и политички зрелом друштву, било би идеално да се са високог мјеста од аналитичара не очекује ништа осим утемељеног естетског суда. Тако би укупан систем вриједности био доведен, сваки са свог аспекта, до поузданих утемељења која се међусобно не сумњиче. Напротив, међусобно релаксиран однос био би добра синергија државе и културе. Тиме би и проток између дјела и читаоца био увелико објективизован, а интерес за дјелом ишао би према реалном утемељењу и валоризацији. У таквом „граду сунца” литература нема идеолошку позицију, која јој, у превасходном смислу, не мора, или чак не може, бити иманентна.

Као што на посљедњим новинским странама немамо информације о новорођеним него о умрлим, тако су ексцесне ситуаци-

је и странице о великим несрећама и деликвентним радњама у свим дневним новинама супериорно испред културних. Култура се, углавном, хвали и трпи. Онај који о томе одлучује има једноставну логику: нема државе без културног идентитета. Дакле, ваља нам имати те културе толико да око ње направимо државу. Позната је изрека једног, сада већ давног, функционера: културе никад доста. Ето кључне реченице која би могла да важи за сва времена. Она би прије могла бити тема социолога, психолога, политиколога... људи који се баве анализом округлог изражавања. Ова реченица не сједи уз писца за радним столом, али пресријеће његову књигу чим се појави из штампе. На том брисаном простору она је нови лицемјерни чеп, чеп који је, због смањене видљивоси, тешко уклониоти.

Дакле, у савременом књижевном животу медији су прва степенница преко које дјело улази у јавност. Колико они данас имају квалитетног рефлекса да своје рефлекторе окрену према ономе што је мјерљиво са европским искуством? Или, да избјегнемо узоре, колико умијемо препознати врхунска искуства човјечанства и довести их у ваљану корелацију са нашим дометима. И, још важније, да ли је тај рефлекс, негдје из сјенке, суспрегнут ауром „више силе”. Та, како рекох, аура више силе нижега реда јесте реално стање на ком се одувијек тови солидарна али несолидна друштвена структура. Успостављање формалне демократске структуре, без дубинске едукације и демографске суптилизације која тражи вријеме и образовни интензитет, виша сила се не може извући из пежоративног контекста.

Питање критеријума и компетенције није никаква наша специфичност, али јесте наша актуелност. Вјерујем како је култура, између осталог, превасходни начин живота и тежња сваког човјека да своју дефиницију усмјери према вишим облицима дјеловања. Заборављајући на ту чињеницу, у свакодневном прагматичном животу културне рубрике потискујемо према маргинама дневне штампе, а у електронским информацијама када чујете вијести из културе, већ знате да је дневник при крају. Дакле, умјесто да такве емисије почињу важним културним догађајима, има се утисак да им се чини велики уступак и даје мјесто негдје при крају. Ово, колико знам, опет, и није специфичност наше средине већ само општи ниво до којег је култура изборила свој статус у систему вриједности. А тај систем вриједности није настао из система независног вредновања већ из перманентног дјеловања друштвене моћи. Из те чињенице, свака вриједност се навикава да опстаје у сјенци „друштвене моћи”.

И, како то моћ заповиједа, хијерархија постаје старатељ сваке вриједности, па и естетске, чије амбиције су недовољне у тој борби. Тако и ово разматрање нема за тему само актуелно стање већ и надреалну претензију да понука колективну свијест како би се мијењала у корист свог интереса.

Тромост културолошког кода може дијелом бити и разлог за чињеницу да данас, када је интернет у нашој земљи већ запосио мрежу информационог система, немамо ваљане књижевне презентације. То важи за књижевне институције, али и за појединце. Гдјегдје на рубовима може се, у кругу тзв. социјалног интернета, пронаћи нека маргинална информација, али опет занемарљиво и површно. Интернет, истина, постаје снажно мјесто протока за оне активности које настају на бази приоритетног људског и пословног инстинкта, али сасвим маргинално као рационална могућност пласмана и пријема духовног метаболизма који се одвија на планети. Црна Гора као мало мјесто на мапи објективно каска на трагу такве потребе. Када је књижевност у питању, критичка свијест још није стартовала као књижевна категорија окренута сама себи, нити је метафизика естетике изборила самодовољност и поузданост у презентацији.

Питање „критичке свијести”, наравно, није исто што и књижевна критика, али нас, макар фонетски, провоцира да кажемо како валоризација књижевних вриједности нема онај опсег и дубину који би је држали на нивоу књижевне продукције. Ако не говоримо о изузетцима, ријетким књижевним критичарима и још рјеђим теоретичарима, можемо рећи да се текућа критика представља као импресионистичка. Она је, међутим, и испод читалачког утиска јер има измјештен интелектуални порив и функционише као пријатељски зајам. Та дневна критика, како је често називамо, прилагођена је пучком тумачењу које, иначе, само књижевно дјело готово и не интересује. Будући да таква презентација функционише у равни дневних информација, она се и задовољава разним произвољностима јер, како се мисли, естетику не обавезују чињенице. Чини се да су се сами писци увелико навикли на ту захукталу машину па и сами, помало воајерски, вире да виде како их она приказује. Вире у то сломљено огледало јер здравог и нема.

Чињеница да је Црна Гора простор који прије усваја него формира дефиниције књижевних кретања чини да је и само књижевно и интелектуално биће рефлекс већ виђеног те да су и саме промјене дискретне варијације у таквим формуларима. Такво понашање

иманентно је и већим културним срединама које се екстремније помјерају изван институција и институционалног обликовања. Дакле, његово величанство – појединац биљежи она чворна мјеста на којима се рачва творачки дух и на којима долази до колапса дефиниције као теоријског регулатора. Тај колапс формулара у позитивном напору не негира егзактност свог поступка већ у својој естетској толеранцији отвара нове просторе који ће омогућити даљу суптилизацију израза. И да постмодернизам није донио угаона остварења и унаприједио ауторитет индивидуалности, његова велика заслуга је што је превазишао сваки ауторитет дефиниције те да је, леђима окренут предрасудама, понудио ствараоцу да се нађе у бесконачној стваралачкој слободи, ако таква постоји. И правци које је иницирао постмодернизам са понекад плеонастичким и готово бесмисленим називима, као што је постпостмодернизам, само инсистирају на даљем ослобађању као предуслову да се занемаривањем сваке дефиниције домогне новог смисла и помјери граница која обесхрабрује стваралаштво.

У покушају, понекад и испразном, да се разни облици модернитета представе као мјерило креативности формирају се, рекао бих, колективни заноси да се компромитује све оно што је дубински утемељено и стоји као метафизичка материја и грађа на којој се усправило читаво човјечанство и покренула потреба за духовним дјеловањем. У нашој средини, поготово, имамо један прилично агресиван феномен који поткопава снагу архемотива у поетској творби. Дobar и очигледан примјер је (не)разумијевање и тумачење мита као покушаја реафирмације примитивизма. Дубље разумијевање овог феномена, вјерујем, означило би мит као родно мјесто поетике и духовног покрета да се изађе из недовољне стварности, односно да се реалан свијет надогради идејом о вишем смислу. Мит, дакле, сам по себи не даје одговоре нити постиже коначна естетска уобличења, али отвара немјерљив простор и призива укупну људску знатижељу да уђе у авантуру сазнања и доживљаја. Примјер грчких митова је крунски свједок једне славне епохе још непревазиђених порива. Ти митови још трају као најизазовнија дворана људске загледаности. Ова дискретна похвала миту свакако није позив на вријеме почетног искуства већ, слободније речено, сугестија да су вода, земља и ваздух структурни елементи материјалне стварности, а ватра, точак и мит почетни помаци који су омогућили следеће помаке духовног помјерања и остваривања креације.

Фигуративно речено, стваралац, а при том мислим на писца, при повратку из историјског и личног искуства наилази на тезу да је све речено и да је свака будућа амбиција само покушај да се та искуства варирају. Вектори рационалног напора да се усмјере дилеме казују да је питање сврхе на том трагу прилично обесхрабрено. Па, ако је пјесник син сумње и запитаности, он мора устукнути и, по ко зна који пут, запитати се: Има ли смисла писати? Али то питање је мутирани облик питања – има ли смисла живјети и, уопште ... има ли смисла... Како се одговори на јефтина питања нуде брзо и лако, онај који промишља, прво што чини суздржава се од брзог одговора. А шта ми, при том, пада на памет? Лично искуство ми говори да стваралац има потребу да иде у какав ургентни центар да организује унутрашњу акцију за опоравак смисла. Дакле, опоравити смисао је посљедња шанса опстанка умјетности. А смисао се може опоравити само из новог угла, новим ријечима, односно њиховим другачијим спрезањем. То везивно ткиво које сазива и обдржава ријечи на нов, творачки, начин јесте упориште нове наде да се нешто учини са оним што је јединствен поетски ДНК, како се то данас радо каже у генетици. Отуда писац, по мјери своје аутентичности, опкољава свој мотив који је опкољаван и обрађиван давно прије њега. У спрегу критичке и творачке свијести стваралац истовремено под пуном пажњом држи тај непрегледни простор и покушава да из њега изађе са оптималном резултатом. То помјерање естетике у савременој поезици је, наравно, све теже као што је све теже, рецимо, обарање свјетских рекорда у појединим спортским дисциплинама у којима су постигнути резултати на рубу људске моћи. Тако нијансе постају крупни кораци и на њих се стваралаштво ослања као на могуће процјепе кроз које је могуће изнова дотаћи интензитет творачке чари.

Писцу, при том, пада на памет да своју неутољиву локомотиву упусти у житно поље не би ли на крају те авантуре изашао са својим парчетом хљеба. Онај који гледа са стране, лијепо васпитан и обучен да поштује агрокултуре, у том чину ће видјети само хаос и чин који се не може разумијевати са аспекта важећих критеријума. Но, онај који у новом парчету хљеба види помак и помјерање циља, у погаженом житу видјеће само маргиналан чин. Тако ће се и питање естетске комуникације десити на два нивоа: један ће узнемирити дефиницију, други ће бити изазован за нове дефиниције.

У прагматичном животу велике свјетске библиотеке борба са дефиницијом могла би имати биполарну позицију. Једна је она која са правом хоће да утемељи критеријуме и одвага сваки креативни досег. Она мотри на доказиве категорије и гарантује да се теоријски токови што поузданије носе са књижевним креацијама. Друга је она која у дефиницији види теоријског окупатора који негира просторе на којима се не сналази. Тако комуникација постаје начин борбе да се помјери творачки амбијент, на једној страни, те да се та енергија доведе к познанију права, како то, опет, писац каже. Резултат би био тај што су обје стране у праву и што, вукући у правцу разних убјеђења, темеље нову стопу која значи објективан помак у историји естетике.

На крају, ако бих ја био у прилици да дефинишем, што себи никад не бих препоручио, рекао бих: естетика никад није оно што јесте већ оно што би требало да буде.

Ilija LAKUŠIĆ

THE TEMPTING OF SENSE (AUTHOR – WORK – READER)

Summary

The ambition of this text is to pursue the genesis of the literary text and its way to the reader, omitting the destiny of the book in book shops and its adventure on the market. The text is focused in the creative act and whole aesthetics on the relation reader – writer. It tries to reveal the contact act between the writer and the writing: the spiritual metabolism that befalls in that moment. A special attempt is made to enlighten the creative act itself, the language significance in creation and the existence of the poetic materia as a preparatory act that introduces us into the language.

The text tells us indirectly about the society's opinion about creative values, but the main ambition is to attempt to move the limits of spirituality-aesthetics